

16. Паращук В.Ю. Филологическое нормирование лексических заимствований в австралийском и британском вариантах английского языка. *Наукові записки КДПУ*. Серія : «Філологічні науки (мовознавство)». Вип. 138. Кіровоград: Видавець Лисенко В.Ф., 2015. С. 627–633.
17. Левицкий В.В. Семасиология: монография для молодых исследователей. 2-е изд, испр. и допол. Винница : Нова Книга, 2012.
18. ASD – Aussie Slang Dictionary (2004). URL: <https://www.modernisms.tripod.com/group/id15.html>. Retrieved 8.01.2020.
19. ASDKN – Australian Slang [Dictionary]. Koala Net. Updated 2018. URL: <https://www.koalanet.com.au/australian-slang.html>. Retrieved 10.01.2020.
20. DAS – Dictionary of Australian Slang. URL: <https://www.australiatravelsearch.com.au/trc/slang.html>. Retrieved 10.01.2020.
21. TBAS – The True Blue Guide to Australian Slang / ed. by J. Hunter. Sydney : New Holland Publishing, 2004.
22. UASD – The Ultimate Aussie Slang Dictionary (2011). URL: <https://www.bunburybackpackers.com.au>. Retrieved 10.01.2020.
23. BASD – Browse the Aussie Slang Dictionary. Australia Day (2020) [Online]. URL: <https://www.australiaday.com.au>. Retrieved 10.01.2020.
24. Moore Bruse. *Speaking our language: The Story of Australian English*. Melbourne : Oxford University Press, 2008.
25. The 3 Types of Australian Accents. URL: [www.dialectblog.com/2011/07/10/type-of-australian-accents](http://www.dialectblog.com/2011/07/10/type-of-australian-accents). Retrieved 3.01.2020.
26. Hampshire David. *Living and working in Australia*. 8<sup>th</sup> ed. Sydney : International Press Softcom, 2010.
27. Влахов С., Флорин С. *Непереводимое в переводе*. Москва : Международные отношения, 1980.

УДК 811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-2.26>

## ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТЬ «ВВІЧЛИВІСТЬ» ТА «ЕТИКЕТ»

### COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF THE NOTIONS “POLITENESS” AND “ETIQUETTE”

Окулова Л.О.,

[orcid.org/0000-0002-8798-0034](https://orcid.org/0000-0002-8798-0034)

доцент кафедри «Філологія»

Одеського національного морського університету

У статті розглянуто поняття, що вважаються невіддільними складниками успішною комунікації в сучасному світі. Це *ввічливість* та *етикет*. Вважаємо, що, з одного боку, *ввічливість* є проявом поваги до партнера з комунікації, з іншого – експлікує соціальну та комунікативну компетенції людини та його морально-етичні цінності в міжособистісних взаємодіях. *Ввічливість* може реалізовуватися як у вербальних, так і у невербальних діях. Як правило, вона охоплює повсякденне спілкування, створюючи найбільш сприятливу атмосферу для комунікативної взаємодії між людьми. На відміну від ввічливості, *етикет* обмежений вживанням лише в певних соціальних групах або за певних обставин. Саме тому лінгвісти виділяють різні види етикету: етикет ділового спілкування, дипломатичний етикет тощо, – коли на перший план виходить актуалізація власного соціального статусу щодо статусу партнера. Ввічливість називають «технічною мовою» (О. Бегагель) або «субмовою» (Дж. Хелд), адже вона передбачає вживання певних *лінгвальних форм*, функцією яких є актуалізація конвенціональної поведінки і реалізація ввічливого спілкування. Етикет являє собою *сукупність правил поведінки*, що стосуються зовнішнього прояву ставлення до людей (форма звертання і вітання, поведінка у громадських місцях, манери тощо), тоді як мовленнєвий етикет являє собою сукупність словесних форм чемності, ввічливості. Порівняння понять «ввічливість» та «етикет» дало змогу дійти такого висновку: ввічливість є універсальною категорією, що притаманна будь-якому народу. Однак вона має власні національно-специфічні риси, що відображається у виборі певних формул етикету. Незважаючи на відмінності між поняттями «ввічливість» та «етикет», які є дуже схожими, слід зазначити, що вони спрямовані на створення сприятливої атмосфери спілкування та гармонійного перебігу комунікації.

**Ключові слова:** ввічливість, етикет, комунікація, культура, мовленнєвий етикет, норма, спілкування.

The given article presents the analysis of the notions which are considered to be the essential part of felicitous communication in modern world. They are politeness and etiquette. It is thought that, on the one hand, politeness serves as a sign of respect towards the partner of communication, on the other hand, it explicates the social and communicative competences of a person and his ethical and moral values during interpersonal interactions. Politeness can be realized

by means of verbal and non-verbal actions. As a rule, it covers everyday communication creating the most favourable atmosphere for communicative interaction between people. Unlike politeness, the use of etiquette is limited by certain social groups or by certain circumstances. That's why linguists single out different kinds of etiquette: business etiquette, diplomatic etiquette, etc., – when actualization of one's own social status towards the status of the other communicant is foregrounded. Politeness is referred to as "technical language" (O. Behaghel) or "sublanguage" (G. Held) as it implies the usage of certain lingual forms that function to actualize conventional behaviour and to realize polite communication. Etiquette is a set of behaviour rules which concern the expression of one's attitude to other people (address forms, greetings, behaviour in public places, manners, etc.) whereas speech etiquette embraces word forms of politeness and courtesy. Comparison of the notions "politeness" and "etiquette" has allowed us to conclude the following: politeness is a universal category that is common to people of any nation. But it has its own national specific features that are reflected in choice of certain etiquette formulae. Despite the differences between the notions "politeness" and "etiquette" that are quite alike indeed, it is important to emphasize that they both are aimed at creating favourable atmosphere and conflict-free flow of communication.

**Key words:** communication, conversation, culture, etiquette, norm, politeness, speech etiquette.

**Постановка проблеми.** Стаття є спробою проаналізувати та розмежувати поняття «ввічливість» та «етикет». Вивченню цих понять присвячена велика кількість наукових праць. Однак порівняння *ввічливості* та *етикету* як невіддільних складників безконфліктного спілкування досі викликає безліч дискусій, що зумовлює **актуальність** запропонованого дослідження.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** У працях вітчизняних і зарубіжних лінгвістів *ввічливість* активно досліджується. Розроблено різноманітні підходи до вивчення цього поняття: ввічливість розглядають як соціальну норму; як форму поведінки в соціумі та дотримання певних правил спілкування, які вважаються гарними манерами; з погляду розмовних максим; у світлі теорії збереження «обличчя», розробленої П. Браун і Ст. Левінсоном; як оцінку статусу людини, що висвітлено в працях В.І. Карасика; як етичну та прагмалінгвістичну категорію, яка реалізується за допомогою мовленнєвого етикету [цит. за 4].

Приділяється увагу й вивченню етикету, зокрема мовленнєвому етикету (Н.І. Формановська). Поняття «ввічливість» та «етикет» залишаються актуальним для наукового дослідження нині через їхню важливість і необхідність у будь-якому вигляді людського спілкування – від офіційно-ділового до побутового. Нині мовленнєвий етикет входить до сфери інтересів А.Г. Балакая, І.Н. Борисової, Б.Н. Головіна, В.Є. Гольдіна, В.В. Дементьєва, Б.С. Жумагулової, А.В. Земської, С.В. Неверова, Р. Ратмаєр, Н.Л. Соколової, Н.І. Формановської та ін. [цит. за 4].

**Постановка завдання.** *Об'єктом* дослідження послуговували поняття «ввічливість» та «етикет», *предметом* – їхні функціонально-семантичні риси. *Мета* дослідження полягає в детальному вивченні та проведенні порівняльного аналізу функціональних і семантичних ознак понять «ввічливість» та «етикет».

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати низку *завдань*:

- проаналізувати поняття «ввічливість» із погляду поведінки та вербальної реалізації;
- розглянути поняття «ввічливість» у широкому та вузькому сенсі;
- описати співвідношення ввічливості та норми;
- проаналізувати поняття «етикет»;
- виявити одиниці, що становлять ядро етикету;
- окреслити відмінності між поняттями «ввічливість» та «етикет».

*Матеріалом* дослідження послуговувала сучасна лінгвістична література, що дало змогу проаналізувати, розмежувати та виділити певні характеристики понять «ввічливість» та «етикет».

**Виклад основного матеріалу.** Наше розуміння співвідношення ввічливості й етикету, що становлять узагальнене поняття ввічливості, можна сформулювати так. Ввічливість у широкому сенсі, будучи, з одного боку, способом вираження поваги до іншої людини, а з іншого боку, способом актуалізації власної соціальної та комунікативної компетенції в усіх міжособистісних взаємодіях, формувалася поступово і має подвійну природу не тільки з погляду співвідношення в ній поведінкового і вербального. Двоїстість проявляється за безпосередньої реалізації як вербальних, так і невербальних дій у переважанні одного з початків: індивідуального і суспільного (колективного), глибинного і поверхневого, природного (щирого) і штучного (стримуючого). Такі ознаки, як індивідуальність, глибинність і природність, є проявом у діях людини споконвічно притаманних їй емоцій і психічних переживань, що не спрямовані й стримувані «ззовні», а йдуть вільно «від серця», є передумовами появи і «виправданям» існування ввічливості у вузькому сенсі як актуалізації свого внутрішнього схвалення дій, статусу й позиції партнера. Ці ознаки переосмислені у ввічливій поведінці (або в деяких важли-

вих стратегіях) у вигляді імпліцитно закладеної в них оцінки значущого з погляду морально-етичних цінностей індивіда. Ця оцінка може вступати в різні «конфігурації» з другим змістовним початком (етикетом): із громадським, зовнішнім щодо індивіда, і з цього погляду – штучним.

Зміст ввічливості в широкому сенсі полягає у врівноваженні цих двох початків, в найбільш оптимальному їхньому співвідношенні з метою побудови успішного і продуктивного спілкування. Крайні прояви обох початків, тобто повне придушення одного з них в реальному житті виходять за межі досліджуваного феномена, але явна перевага одного початку за хоча б імпліцитно другого є відмінною ознакою ввічливості у вузькому сенсі та етикету.

Ввічливість у вузькому сенсі охоплює наше повсякденне спілкування, визначаючи його «комфортність» на основі створення найбільш оптимальної тональності й способу спілкування. Етикет же через формальність закладених у ньому соціальних відносин обмежений використанням лише в певних соціальних групах або типах ситуацій (етикет ділового спілкування, дипломатичний етикет тощо), де на перший план виходить актуалізація власного соціального статусу щодо статусу партнера.

На нашу думку, в реальних інтеракціях мовці дуже часто комбінують основні критерії обох початків, тобто імпліцитно під час вибору тієї чи іншої форми спілкування враховують у різних пропорціях як соціально-статусні характеристики партнера, так і загальний емоційний фон ситуації.

Зупинимося коротко на співвідношенні ввічливості з нормою. Специфіка ввічливої поведінки полягає в тому, що під час реалізації її форм людина одночасно експлікує своє знання різних норм, прийнятих у суспільстві. Це перш за все комунікативна норма, яка диктує вибір прийнятої в певній ситуації спілкування форми вираження інтенції мовця. Комунікативна норма є невіддільним компонентом мовної поведінки, без якого спілкування взагалі не може відбутися. Ввічливість убачається факультативним елементом, «втління якого значною мірою визначається бажанням і волею мовця» [3, с. 12–13].

Важливу роль у мовленнєвій поведінці відіграють і соціальні норми, які, на думку О.Д. Швейцера, являють собою набір правил, що визначають стратегію вибору одного з конкуруючих варіантів залежно від параметрів соціальної ситуації [12]. Є різні класифікації соціальних норм [7, с. 102–103]. Основними типами є, з одного боку, юридичні закони, адміністративні та органі-

заційні правила, з іншого – звичаї, зокрема норми груп і колективів. Проміжне становище між ними посідають норми моралі, етикету та моди. Ця група норм добре «відшліфована» в суспільстві і навіть може бути представлена в певних текстах. У цьому вони схожі з інституційними нормами.

Утім, норми моралі, етикету та моди не мають ні однозначного формулювання, ні єдиного кодифікованого керівництва. Сама можливість по-різному визначати і тлумачити зміст цих норм робить їх предметом постійного обговорення в суспільстві. Із звичаями їх об'єднує відсутність формально певних санкцій, а також участь у реалізації цих санкцій усіх членів суспільства. Щодо різних ввічливих стратегій ступінь категоричності норми виявляється безпосередньо в ситуаціях її порушення. Чим більш категоричною є норма, тим відчутнішою є санкція під час її порушенні.

Ввічливість є історично складаним типом соціальної поведінки, яке може і здебільшого здійснюється вербально, тобто спирається на певні лінгвальні форми. Частина цих лінгвальних форм / засобів спеціально призначена для здійснення інтенції ввічливості в певних ситуаціях. Сама наявність спеціальних лінгвальних засобів, функцією яких є актуалізація конвенціональної поведінки та реалізація ввічливого спілкування, дає змогу розглядати ввічливість як лінгвістичний об'єкт. О. Бегагель пропонує віднести мову ввічливості до «технічних мов», які виконують певні стилістичні функції та які носії мови використовують для вираження функціонально і соціально різних змістів [13, с. 58]. Інші дослідники використовують щодо вербальної ввічливості поняття *субмови* [14, с. 68].

У сучасній вітчизняній лінгвістичній літературі за вербально реалізованою ввічливістю закріпилося позначення «мовленнєвий етикет». Під етикетом загалом розуміється сукупність правил поведінки, що стосуються зовнішнього прояву ставлення до людей (форма звертання і вітання, поведінка в громадських місцях, манери тощо), тоді як мовленнєвий етикет являє собою сукупність словесних форм чемності, ввічливості.

Опису мовленнєвого етикету і мовленнєвих актів, що входять у мовленнєвий етикет, присвячено чимало робіт. Наприклад, праці Н.І. Формановської присвячені питанням мовленнєвого етикету і культури спілкування. Згідно з Н.І. Формановською, мовленнєвий етикет являє собою особливу систему ритуалів і відповідних вербальних формул, які обслуговують потреби людей встановлювати контакт прийнятним спо-

собом і підтримувати доброзичливу тональність спілкування. Інакше кажучи, це вироблені суспільством правила мовленнєвої поведінки, обов'язкові для членів суспільства, національно специфічні, стійко закріплені в мовленнєвих формулах, але водночас історично мінливі [11, с. 45].

Ядро мікросистеми мовленнєвого етикету становлять одиниці, ввічливі з погляду свого прагматичного змісту. Вони втілюють комунікативний намір мовця, що є етикетним за своєю природою. Це, наприклад, одиниці мовленнєвого етикету, що реалізують мовленнєві акти вітання, прощання, подяки, вибачення, прагматичний зміст яких укладено безпосередньо в перформативних позначеннях.

Найбільш стандартні одиниці мовленнєвого етикету відтворюються в мові в, так би мовити, готовому вигляді. Вокабуляр носіїв мови обов'язково містить певний набір подібних одиниць – стійких формул спілкування.

У деяких прагматично орієнтованих дослідженнях окремі елементи мовленнєвого етикету розглядаються як стереотипні лінгвальні способи вираження інтенціонального змісту [11, с. 145; 6], під яким Н.І. Формановська розуміє те, що залежить від контексту вживання того чи іншого етикетного елементу, тоді як інтенціональна семантика виокремлюється в ізольованому висловлюванні. Через частотність і шаблонність ситуацій, в яких функціонують елементи мовленнєвого етикету, інтенціональні змісти є тісно закріплені за етикетними стереотипами і розпізнаються носіями мови навіть поза контекстом.

Важливим моментом для елементів мовленнєвого етикету є фактор адресата. Всі висловлювання, які стосуються соціального етикету і регулюють відносини між людьми, адресні за своєю суттю. Адресність їх пояснюється саме їхньою належністю до сфери міжперсональних відносин. На думку Н.Д. Арутюнової, такі висловлювання не містять нової інформації для адресата, адже для нього є важливим сам факт їх здійснення або нездійснення. Відсутність етикетного висловлювання не є менш значущим, ніж його наявність [2, с. 361].

Опису різних сторін мовленнєвого етикету присвячене й дослідження Н.Л. Соколової [10, с. 34]. У своїй роботі «Аналіз мовленнєвого етикету» дослідниця робить акцент на інтеракційному описі різних комунікативних актів (вітання, схвалення, рада, прохання, тощо). Вона виділяє одиниці мовленнєвого етикету, що утворюють 15 груп: 1) звертання, привертання уваги; 2) вітання; 3) знайомство; 4) запрошення; 5) про-

ханья, порада; 6) згода та відмова у відповідь на прохання, запрошення; 7) згода та незгода з думкою співрозмовника; 8) вибачення; 9) скарга; 10) співчуття, розрада; 11) комплімент; 12) несхвалення; 13) привітання; 14) подяка; 15) прощання. Зазначені 15 мовленнєвих актів можуть утворювати ланцюжки інтеракційних актів.

Ще одна робота, яка має безпосередній стосунок, до культури ввічливості народу, належить Р. Ратмаєр *Функціональні і культурно-порівняльні аспекти прагматичних кліше*. В цьому дослідженні вивчається мовленнєвий етикет на матеріалі німецько-російських відповідностей [8, с. 15]. Р. Ратмаєр, проводячи функціональний і культурно-порівняльний опис форм ввічливості, зупиняється на аналізі прагматичних кліше або мовленнєвих форм як стилістично нейтральних. Дослідник постулює тезу, що ступінь використання прагматичних кліше є показником культури народу, нації: чим вищий рівень їх споживання, тим більша вихованість нації, тим більша культура.

Отже, доходимо висновку, що мовленнєвий етикет, по-перше, пов'язаний із використанням стилістично нейтральних форм (прагматичних кліше), тоді як стилістично підвищені форми етикетних актів не є показниками мовленнєвого етикету. По-друге, вихованість народу, нації загалом, можна визначати за ступенем інтенсивності вживання прагматичних кліше в офіційних і неофіційних контекстах комунікації. Внаслідок цього лінгвістична ввічливість розуміється, з одного боку, як висловлення поваги щодо співрозмовника і, з іншого боку, як засіб для презентації того, хто говорить як вихованого, ввічливого члена суспільства. Категорія ввічливості визначається національною культурою, характером ситуації (приватна, офіційна, професійна, соціальна) і соціальними параметрами (статусу і дистанції між партнерами по спілкуванню). Оскільки ввічливість є одночасно культурно-історичним і лінгвістичним феноменом, то зміни, що відбуваються в мові ввічливості, визначаються всією сукупністю внутрішніх (тобто системних) і зовнішніх (культурних, соціальних, історичних) чинників. У реальній мові культурне, соціальне, історичне і системне збігаються [5, с. 180].

Не можна не погодитися з Е. Косеріу [там само, с. 239] в тому, що оскільки мова являє собою функціональну систему, то вона змінюється насамперед у своїх слабких точках, тобто там, де система не повністю відповідає потребам висловлення і спілкування мовців. При цьому необхідні зміни обмежуються стійкістю традиції:

сильна культурна норма може зумовлювати необмежено довге збереження навіть «незбалансованою» системи.

Ввічливість є соціальним явищем і її соціальна значущість зберігається донині. Факт існування різного роду типів соціальної поведінки, зв'язку між соціальним типом, до якого належить індивідуум, і активним лексиконом цієї особи (і всього типу загалом) не викликає сумніву [9]. Будь-яке суспільство являє собою ієрархічно вибудовану і стратифікаційно-диференційовану систему. Індивідуум посідає певне місце в цій існуючій структурі щодо інших носіїв мови. Під час комунікації можливі взаємодії представників різних соціальних прошарків.

Соціальна структурованість суспільства завжди виступала детермінантою розвитку вербальної ввічливості в широкому сенсі та її зовнішнього початку – етикету, особливо тому, що він

безпосередньо відображає й закріплює наявні соціально-статусні відмінності.

**Висновки.** Проаналізувавши поняття «ввічливість» та «етикет», ми доходимо такого висновку: ввічливість є універсальною категорією, що спрямована на гармонічне, безконфліктне спілкування. Вона притаманна будь-якому народові. Однак вона має національну специфіку, що відображається у виборі формул мовленнєвого етикету. Ввічливість слугує як висловлення поваги щодо співрозмовника, а також як засіб для презентації того, хто говорить, як вихованого, ввічливого члена суспільства. Етикет же безпосередньо відображає наявні соціально-статусні відмінності між комунікантами через вибір лінгвальних засобів для спілкування. *Перспективною* нашого дослідження вважаємо більш детальне дослідження лінгвістичної реалізації ввічливості та вивчення ввічливих формул етикету.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адамакова Э.Б. Семантико-прагматические свойства и контексты функционирования средств выражения благодарности в немецком языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Пятигорский государственный лингвистический университет. Пятигорск, 2005. 172 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва : Языки русской культуры, 1999. 896 с.
3. Беляева Е.И. Принцип вежливости в речевом обращении (Способы оформления декларативных высказываний в английской разговорной речи). *ИЯШ*. Москва, 1985. №2. С. 12–16.
4. Ківенко І.О. Мовленнєвий акт подяки: прагмалінгвістичний аналіз (на матеріалі англійської мови) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. Одеса, 2018. 226 с.
5. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1963. №3. С. 143–343.
6. Олейник М.А. Семантико-стилистическая характеристика адресата в истории немецкого языка (на материале глаголов речи, бенефактивного и дебенефактивного действий) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Санкт-Петербургский государственный университет. Санкт-Петербург, 1994. 16 с.
7. Пеньков Е.М. Социальные нормы: управление, воспитание, поведение. Москва, 1990. 176 с.
8. Ратмайер Р. Функциональные и культурно-сопоставительные аспекты прагматических клише. *Вопросы языкознания*. Москва, 1997. №1. С. 10–25.
9. Розен Е.В. Современные вокабулярные неологизмы: опыт социолингвистического исследования на материале немецкого языка (ГДР и ФРГ) : автореферат дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / МГПИ. Москва, 1970. 29 с.
10. Соколова Н.Л. Английский речевой этикет. Москва, 1991. 137 с.
11. Формановская Н.И. Русский речевой этикет: лингвистический и методологический аспекты. Москва, 1987. 156 с.
12. Швейцер А.Д. Современная социолингвистика. Москва, 1987. 197с.
13. Behaghel O. Die deutsche Sprache. Halle (Saale), 1968. 380 s.
14. Held G. Verbale Hoflichkeit: Studien zur linguistischen Theoriebildung und empirische Untersuchung zum Sprachverhalten französischer und italienischer Jugendlicher im Bitt- und Danksituationen. Tübingen, 1995. 486 s.